

Noetický princip slova v poetice Věry Linhartové

MICHAELA KŘIVANCOVÁ

The noetic principle of the word in the poetics of Věra Linhartová

ABSTRACT: This article deals with prose written by Věra Linhartová and published between 1964 and 1968. The focus of the article is on the noetic and philosophical dimension of words as one of the main features of Linhartová's poetics – Linhartová is trying to reflect immediate subjective ideas in her texts. The word “idea” (*představa*) in Linhartová's texts refers to the intentions of the characters – i.e. what they intend to communicate in the particular moment. The trio of the speaking subject, words and ideas forms the basis for the noetic and philosophical reflections in Linhartová's texts, with the form of the texts as the practical counterpart to these reflective passages.

Key words: speaking subject, words, ideas, noetic and philosophical dimension of words

Klíčová slova: promlouvající subjekt, slova, představa, noeticko-filozofická dimenze slov

Prózy Věry Linhartové jsou světem slov:

„[...] světem viděných, slyšených, vnímaných slov, o skutečnosti vypovídajících.“ (PkR, Promluva rozlišení, červenec–srpen 1958; s. 87).

Slovo není pro autorku pouze nástrojem sdělování; stává se také samotným předmětem jejího uměleckého zkoumání. Věra Linhartová si je vědoma toho, že slova na své cestě za pojmenováním skutečnosti odrážejí v nějaké míře svého uživatele. A právě vztah mezi promlouvajícím *subjektem*, jeho *představou*, užitým *slovem* a označovanou *věcí* je pro poetiku této autorky určující.

V tomto článku se zaměříme na noetický princip v poetice Věry Linhartové a pokusíme se ukázat, jak tento aspekt ovlivňuje jazykové a kontextové proměny v autorčině uměleckém ztvárňování, jak se tyto změny projevují a čím jsou motivovány.

Předmětem našeho zkoumání a interpretování jsou česky psané texty Věry Linhartové, vydané v letech 1964–1968, tzn. prozaické soubory *Prostor k rozlišení* (1964; dále jen PkR), *Meziprůzkum nejbliž uplynulého* (1964; dále MNU), novela *Rozprava o zdvihi* (1965; dále RoZ) a další dvě prozaické sbírky: *Přestořeč* (1966; dále P) a *Dům daleko* (1968; dále DD). Protože autorka do prozaických souborů zařadila texty napsané v rozmezí let 1957–1965, uvádíme u citací z těchto textů datci vzniku jednotlivých slovesných komunikátů. Snáze tak dokládáme skutečnost, že noetický aspekt v poetice Věry Linhartové je stále týž, ačkoliv autorčino umělecké (jazykové) ztvárňování promluv se v časovém horizontu proměňuje. Jako hraniční v tomto ohledu shledáváme text *Ponaučení, přizpůsobení, setrvačnost* (červenec 1961; PkR), který ukončuje pomyslnou první fázi tvorby této autorky. Textem *Totéž později* (září–listopad 1961; MNU) pak Věra Linhartová vstupuje do druhé fáze své literární produkce, kam spadá již menší část jejích textů: jde o další dva texty ze souboru *Meziprůzkum nejbliž uplynulého* (1964) – *Meziprůzkum nejbliž uplynulého* (srpen–prosinec 1962) a *Pikareskní průmět na pozadí* (prosinec 1962 – duben 1963) – a o texty ze souboru *Dům daleko* (1968) – *Dům daleko* (říjen 1963 – březen 1964), *Ubývání hlásky „m“* (květen–srpen

1964) a Přehledné uspořádání (březen–červen 1965). Pro stručnost tedy v tomto článku rozlišujeme první a druhé tvůrčí období autorky (nebo také „první“ a „poslední“ autorčiny texty), ačkoliv kritériem pro toto dělení není jen vřazení slovesných komunikátů (časový rozdíl mezi hraničními texty je pouhé čtyři měsíce), ale především jazykové a kontextové změny v autorčině poetice. Kvůli čtenářskému komfortu uvádíme vřazení textů vždy, s výjimkou případů, kdy bezprostředně za sebou interpretujeme více ukázek z téhož textu.

Vzhledem k filozoficko-noetickému zaměření metajazykových a metařečových pasáží se při rozboru noetického principu slova v autorčině poetice přidržujeme diskurzu filozofie, případně – s ohledem na umělecký, prozaický, charakter textů Věry Linhartové – diskurzu literární vědy, nikoliv tedy diskurzu lingvistiky.

Podívejme se nejprve na noetický základ autorčiny poetiky. Věra Linhartová prostřednictvím vnitrotextových subjektů svých próz ukazuje, že jedině slovem může jedinec uchopit svět kolem sebe i svět v sobě. Promlouvající subjekt Promluvy rozlišení (červenec–srpen 1958; PkR) například pronáší slova, v nichž implicitně sděluje, že teprve pojmenováním předmětností světa se z věcí samých, tj. z „věcí o sobě“, stávají skutečnosti, které mu jsou již nějak srozumitelné. Pokud slovy označí svět kolem sebe, pak pro něj takto pojmenované předmětnosti začínají existovat:

„Potřebuji průvodce ve světě věcí: pokud je mohu vidět, cítit a hmatat, potud mi nic neříkají a nemohu o nich mluvit; nic o nich nevím; procházejí mnou sem a tam, aniž zanechávají stopu, nerušené a nerušící. Ale jsem-li pro věci slepá, chci slyšet slovo, a jsem-li hluchá, chci mít slovo před očima. Nedávejte mi pod prsty samet, řekněte: sametový, na mně je přidržet to slovo k věci, právě toto slovo k právě této věci, a připoutat ho pevně [...]“¹ (s. 99).

Ne každé slovo však zasahuje cíl: stále používaná slova zevšedňují, ztrácejí na přitažlivosti a stávají se pouhým klišé s prázdným obsahem. Jejich forma jako by byla pro promlouvající subjekty próz Věry Linhartové zbavena schopnosti přivést věc „k životu“. Výrazem *věc* přitom Linhartová neoznačuje ve svých textech jen skutečnosti vnějšího světa, ale také jevy ve vnitřním světě člověka, tedy všechno, co promlouvající subjekt vnímá a uvědomuje si a co pociťuje jako nutné vyjádřit slovy, pojmenovat:

„[...] obcházím raději každou věc ze všech stran, a popisuji ji neobratně, jako by nikdy nebyla měla jméno, ačkoli je to vždycky právě jméno, jedině platné slovo a život věci, co hledám. Protože ustálená [ustálené; M. K.] pojmenování věci je její zánik, a je její smrt.“ (P, Přestořeč, 20. 8. 1960; s. 323)

Promlouvající subjekty jsou proto neustále vedeny snahou o co největší přesnost výrazové stránky slov, která při realizaci vlastních promluv užívají. V autorčině poetice přitom mají slova přesný (odpovídající) výraz tehdy, když svým vyřčením dokáží vyvolat právě takový význam, který dokonale splyne s předem zamýšlenou představou, tj. s tím, co promlouvající subjekt chtěl v daném okamžiku zvolenou formou slova vyjádřit. Ustálená slova nemohou být odrazem momentální představy promlouvajícího

¹ Pasáže, na něž v citovaných úryvcích klademe důraz, podtrháváme. V knižních editacích se podtržení nevyskytuje.

subjektu, neboť jejich forma zůstává stejná, zatímco promlouvající subjekt se v časovém horizontu proměňuje, jak ukážeme dále. Aby se slova přiblížila představě, musí vyjadřovat svého „stvořitele“, neboli, jak říká promlouvající subjekt Protokolové výpovědi z Povídek o čemkoliv (říjen 1957 – únor 1958; PkR):

„Sděljuje nás [stavba ze slov; M. K.] v naší představě.“ (s. 11).

Domníváme se, že tento požadavek sleduje ve svém důsledku „vyšší“ komunikační cíl: souznění významu slova při jeho užití, tj. u podavatele sdělení, a významu téhož slova při jeho přijetí, tj. u vnímatele (který je ve struktuře textů Věry Linhartové implikován). Jedině tehdy je totiž možné porozumění ve vzájemné komunikaci – a právě k tomuto komunikačnímu cíli promlouvající subjekty próz Věry Linhartové směřují. Podavatel Pikareskního průřezu na pozadí (prosinec 1962 – duben 1963, MNU) v této souvislosti vysvětluje, jak rozumí výrazu *řeč*:

„Co mi znamená řeč: především ne skupenství slov. Slova také někdy mohou být jedno každé samo o sobě a pro sebe, a tehdy nemohou nic znamenat. Spíše než skupenství je řeč proudění slov, úzké řečiště, do něhož se slova vlévají, a ještě spíše – je to úsilí k prohloubení, vždycky o okamžik před tím, než se v něm následně objeví slova, která je vyplní. – Někdy rozumím slovu řeč ve významu věci společné, přizvukuje mi souznělост s polským rzecz, jemuž vojvodí res – rzecz pospolita, věc obecná, tedy to, co je mezi námi, co je mi s tebou společné. Mám s tebou řeč, říkám: mám s tebou co činit, protože pokud se mne tkne, tedy se mne týkáš, a řeč je nicméně zvolna tvořený prostor dotyku. Slova následníci trůnu vztyčeného činem oslovení.“ (s. 165).

Z obou výše uvedených důvodů (tedy ze snahy o úplné vyjádření představy, a tím i o porozumění sdělované představě na straně příjemce) zaznívá v textech Věry Linhartové ona obava z „upadnutí“ do slov samých, tj. do automatizovaných výrazů. Nositel této obavy je např. postava dvanáctiletého chlapce Alberta, kterému autorka v Povídce nesouvislé (březen–květen 1958; PkR) vložila do úst následující slova:

„Bojím se slovitosti slov. Nesmějte se. Slova mohou dostat sklovitý povlak, pevný a křehký, a potom jen tak kloužou mezi prsty, nedají se zachytit [...]; rozumíte mi, co je to slovitost? Jenom slova a už nic víc...“ (s. 45).

V autorčině poetice, jak jsme již uvedli, se slovo jako lidský výtvar v momentu svého zhmotnění, vyslovením nebo grafickým záznamem, vždy nějak přibližuje svému „uživateli“, tj. tomu, kdo ho v daném okamžiku užil: reflektuje v nějaké míře jeho představu – vnitřní obraz toho, co zamýšlel pomocí slov vyjádřit. Pozornost Věry Linhartové tedy upoutává především možnost poznání a co nejpřesnějšího verbálního „zrcadlení“ vnitřní skutečnosti, vnitřního světa člověka – jeho subjektivních představ. V Protokolové výpovědi Povídek o čemkoliv (říjen 1957 – únor 1958; PkR) čteme:

„Všechno, co o tom můžeme říci, musí vejít do slov. Slova vstupují mezi nás a naši představu, která nás dosud obklopovala, jako nový, nezávislý člen, třetí ve hře.“ (s. 10).

Vnitrotextový podavatel sdělení v promlouvání z perspektivy „lidí vůbec“ pokračuje dál a dodává, že slova:

„Přicházejí zvolna a řadí se k sobě jedno vedle druhého, vytvářejíce průsvitnou oponu, o níž nelze říci, spojuje-li nás s naší představou, nebo nás od ní dělí. V prostoru, plném vztahů, který je mezi

námi a ní, ztrácejí výrazy „spojovat“ a „dělit“ svůj běžný smysl a nabývají svého společného vyššího smyslu „být mezi“:“ (ibid.).

Pro další úvahy je důležité povšimnout si v právě citovaném úryvku především spojení „být mezi“. V noetickém aspektu autorčiny poetiky se slova nacházejí v prostoru mezi tím, kdo jim dal podobu, tj. kdo je vyslovil, a jeho představou. V této pozici pak mohou fungovat dvěma způsoby; promlouvající subjekt jim tedy vzápětí přisuzuje dvojí přirovnání:

„Slova mohou tvořit most, po němž k představě vcházíme, mohou také být zdi, která nám brání ji spatřit.“ (ibid.).

Uvedený úryvek skýtá dvě možné interpretace. V první interpretaci lze uvažovat o pomyslných dvou „kategoriích“ slov, z nichž jedna – slova jako mosty – sdělování usnadňuje, neboť nás spojuje s naší představou, a druhá „kategorie“ – slova jako zdi – nám naopak brání představu pojmout, čímž sdělování znesnadňuje. Pro podavatele tohoto sdělení přitom není relevantní, zda je přiřazení k jedné z těchto „tříd“ trvalou vlastností každého slova, nebo zda vyplývá z užití slova v konkrétní komunikační situaci. To, co promlouvající subjekt zajímá, je schopnost slova přiblížit se představě svého uživatele, nebo se od ní oddálit. Druhá interpretace úryvku nabízí úvahu o tom, že slova mohou fungovat – v okamžiku svého vyslovení – jako obě stavby zároveň: v úryvku totiž není striktně vylučovací spojovací výraz „buď – nebo“. Odpověď na to, který z obou možných výkladů citovaného úryvku je pro noetiku „linhartovské“ poetiky určující, se začne konkrétněji rýsovat, podíváme-li se na jiný úryvek promluvy téhož promlouvajícího subjektu:

„Stane se, že slova od sebe poodstoupí, vznikne mezi nimi otvor, kterým můžeme proniknout za ně a pojmout znovu svou představu v plné neurčitosti. Tento otvor za okamžik zmizí. Slova s třeskem připadnou k sobě jako kamenné stěny a plynou dál, nesena svým vlastním spádem, který, vycházející z nás, zůstává nám cizí.“ (ibid.; s. 11).

Ukázka obsahuje zásadní sdělení: pronikneme-li do prostoru *z a s l o v a*, tj. vymaníme-li se ze zajetí slov, můžeme plně uchopit svou představu. Není zde ovšem řečeno, jakým způsobem lze vytvořit onen průnik v promluvě, proto zatím ponechme tuto záležitost stranou. Jiná, neméně důležitá myšlenka výše uvedeného úryvku upozorňuje na to, že slova, která vyslovujeme, nám zůstávají cizí. Připomeňme si v této souvislosti také výše citované tvrzení, že slova vstupují mezi nás a naši představu jako nezávislý člen. Představa je tedy v textech Věry Linhartové zpodobňována jako něco, co je odlišné od slov; jako něco, co nejsou slova a co slovům předchází. Musí to tedy být ve vztahu k nim původní, slovy nezformovaný stav vlastního vědomí. Protože v autorčině poetice jsou slova pouhým prostředníkem mezi námi a naší představou, nepojmou ji nikdy v její úplnosti. V pojetí Věry Linhartové nám proto musí být vždy zákonitě „cizí“, a to i přesto, že jedine jimi se můžeme představě také přiblížit, neboť vnější svět i naše nitro se nám ukazují pouze ve slovech – jsou nám srozumitelné, a námi vyjádřitelné, jen prostřednictvím slovního označení: „všechno, co o tom můžeme říci, musí vejít do slov“. Domníváme se, že slova, kterými promlouvající subjekt Protokolové výpovědi navazuje na svou promluvu v předchozím citovaném úryvku, tento náš úsudek potvrzují:

„V záblesku, kterým jsme spatřili rozlohu představy, je nám dokonalost samých slov, sváděje zřetel k sobě a zastíraje dokonalost představ, spíše na obtíž [...]. Byť by však vznikla naše stavba [stavba ze slov; M. K.] sebepřekvapivější a útěšnější, přece nepřestaneme nikdy litovat své představy, litovat své zrady na ní.“ (ibid.).

Z ukázky vyrozumíváme, že v záblesku, tedy v krátkém existenciálním pocitu náhlého osvětlení (jak si tento výraz vysvětlujeme), se nám podaří na kratičký okamžik vymanit ze zajetí slov, a dokážeme tak nazít svou představu beze zbytku. Nezbyvá nám proto než připustit, že v poetice Věry Linhartové jsou slova vlastně vždy onou zdí, která nám nedovoluje vyjádřit plně tento vnitřní obraz našeho vědomí, subjektivní představu v její „plné neurčitosti“. Na slovech je, aby ji dokázala ztvárnit co nejpřesněji; aby zachovala její autenticitu v co možná největší možné míře, a tím se představě alespoň přiblížila. Jedině taková slova se stávají slovy „dokonalými“, tedy slovy-mosty, byť jsou zákonitě zároveň i slovy-zdmi, jakkoliv paradoxně to může znít.

Zůstaňme ještě chvíli u posledně citovaného úryvku. Zavádějící a matoucí totiž může být singulárový tvar přechodníku pro mužský rod, užitý v prvním souvětí. Tento jmenný rod u obou přechodníků přichází v úvahu pouze ve spojení se substantivem záblesk. Onen záblesk signalizující plné nazření naší představy (viz vedlejší věta citovaného souvětí) snad může svádět zřetel k sobě (viz 1. člen několikanásobné přechodníkové konstrukce) – rozumíme-li tomu tak, že jeho dosáhnutí je nám neustálým cílem. Nemůže však zároveň zastírat dokonalost představ (viz 2. člen několikanásobné přechodníkové konstrukce), bylo-li v přívlastkové větě, která rozvíjí substantivum záblesk, řečeno, že jím spatřujeme rozlohu představy. I když protimluvy jsou jedním z častých uměleckých postupů Věry Linhartové, domníváme se, že v tomto případě by protimluvy nebyl funkční. Autorka by sice docílila toho, že pozorný čtenář zaznamená nesoulad, zpomalí svou četbu a k souvětí se vrátí; dokázala by ho tak přimět i k úvahám nad právě přečtenými slovy. Ale k tomu, aby si na čtenáři vynutila pozorné čtení, má už jiný a spolehlivý jazykový prostředek – složitou syntaktickou stavbu, plnou odboček, vsuvek, poznámek. Ani k úvahám nad svými texty nemusí čtenáře vybízet záludnou záměnou gramatických pravidel. Její texty jsou natolik sémanticky naplněné a složité, že mysl čtenáře zaměstnávají naplno i bez takových „pomůcek“.² Vědomě užitý nenáležitý tvar přechodníku by tedy čtenáře jediné zmátl a uvedl tak v pochybnost, zda promluvě vlastně rozumí. O tom, že Věra Linhartová žádá od čtenáře, aby jejím textům rozuměl, nepochybujeme. Promlouvající subjekty jejích próz v řadě metanarativních komentářů či pomocí metatextových orientátorů vedou čtenáře doslova za ruku, aby se v jejich promluvách orientoval. Vysvětlujeme si proto tento tvar přechodníku jako chybně užitý a na jeho místo pomyslně dosazujeme singulárový tvar pro rod ženský. Domníváme se totiž, že to, co *svádí zřetel k sobě a zastírá dokonalost představ*, je právě *dokonalost samých slov*: promlouvající subjekty próz Věry Linhartové usilují o dokonalost vlastních slov – o plné vyslovení subjektivní představy; jejich snaha je ale nedosažitelná, neboť slova tak jako tak dokonalost (tj. plnost) subjektivní představy

² Mění-li však promlouvající subjekty během své promluvy svůj jmenný rod, pak k tomu autorka, domníváme se, důvod má: vyjevuje tak mnohočetnou identitu subjektů.

zastírají – nikdy ji nevyjádří v její úplnosti. V uvažovaném spojení *dokonalost samých slov* je třeba respektovat vztah dominance³, a přechodník tudíž syntakticky usouvztažnit se substantivem *dokonalost*.

Podíváme-li se na další promluvy vnitrotextových subjektů próz Věry Linhartové, vyvozujeme z nich, že slova odcizují nejen představu, ale svým vyslovením se zároveň odcizují i člověku samotnému – svým zhmotněním získávají autonomní postavení:

„[...] jsou stavbou [...], která jednou dokončena stojí na svých vlastních základech a odmítá naši představu i nás, [...]. Má svou vlastní dokonalost, která nás udivuje, protože jsme ji nezamýšleli.“ (PkR, Povídky o čemkoliv – Protokolová výpověď, říjen 1957 – únor 1958; s. 10–11).

Vnitrotextový podavatel Povídky nesouvislé (březen–květen 1958; PkR) vyjadřuje v této spojitosti obavu z vyslovovaných slov, užívaje všeobecné perspektivy:⁴

„Pozorujeme s překvapením, jakou hrůzu nabýváme před slovy; ‚slova, slova‘ vystupují za každou naši myšlenkou a nemůžeme se jich už dotknout než s úděsem. A přece je to náš jediný prostředek, neznáme jiný. – Marně bychom teď chtěli závažnost této výpovědi zlehčit, jak to děláme tak často; ale lze-li slovy znevážit smrt, radost a lásku, nelze jimi, přes naše největší úsilí, nijak ulehčit slovům.“ (s. 49).

Dále je z citovaného úryvku možno vyrozumět, že slova svým vyslovením začínají existovat a jako svébytná existence mají také svoji váhu, kterou jim už nikdy, byla-li jednou vyřčena, není možno upřít. Svým vyjádřením (zhmotněním) s sebou vždy nesou takovou míru závažnosti, jaká je jim jejich formální (výrazovou) podobou přisouzena. Usilujeme-li proto o menší či větší dosah, závažnost, zamýšlených slov, musíme ze všech možných synonymních podob výrazů zvolit vždy takovou, která se nejvíce blíží našim promluvovým záměrům.

Promlouvající subjekty próz Věry Linhartové pocítují jakousi existenciální úzkost, která pramení z vědomí toho, že slova jim jsou – použijeme-li termínu filozofie existence – „dána na zodpovědnost“. Jejich neustálou snahou proto musí být úsilí o přesnost užitých slov, tj. o „rezonanci“ významu vyřčených slov s obsahovou náplní subjektivní představy.

Pro vnitrotextové subjekty autorčiných próz je ovšem takové *slovo*, které by beze zbytku splynulo se subjektivní představou, a dokázalo ji tak vyjádřit v celém jejím rozsahu i hloubce, nedosažitelné, neboť představa je, jak jsme již řekli, slovy neobsáhnutelná. Takové slovo je však – v podání Věry Linhartové – ideálem, k němuž je nutné se neustále přibližovat a pokoušet se jej vždy a znovu dosahovat. Pak totiž slovo získává sílu a znamená moc:

„Stálým používáním slov zjišťuji jejich nepoužitelnost Opravňuje-li vůbec co k užití slova není to jeho podoba ani jeho význam Slovo je pouze moc a síla nepopíratelná a nenahraditelná“⁵ (DD, Ubývání hlásky „m“, srpen 1964; s. 53).

³ Termín *dominance* užíváme ve shodě s jeho vymezením v Mluvnici češtiny 3 (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 15).

⁴ Výjimku v citovaném úryvku představuje souvětí *Marně bychom teď chtěli závažnost této výpovědi zlehčit, jak to děláme tak často*. Vnitrotextový podavatel sdělení v něm odráží své osobní hledisko, takže užitý plurál není plurálem všeobecným, ale autorským (jako je tomu ve většině komentářů v Povídce nesouvislé).

Obdobné pojetí ideálního slova jako moci můžeme nalézt i v próze Přestořeč (20. srpna 1960; P):

„Rekl jsem, že už nevěřím v nezbytnost slova, jako prostředníka sdělení, a přece tady k vám mluvím, zahrnuji vás dokonce nadměrným a nepřetržitým proudem slov [...]. [...] třebaže vám to říkám dost nerad, tak nakonec v nehlubší hloubi usiluju a věřím právě v tu rozhodující a tělotvornou moc slova; (totiž slova nepřístupného a nedosažitelného;) které ovšem nemá nic společného s tímto překotným a zběžným hromaděním slovíček a slůvek lehce prodejných.“ (s. 338).

Bronislav Pražan a Oleg Sus se ve společné studii nazvané Teorie slova jakožto energetického pole v díle Věry Linhartové (1970a) také snaží postihnout to, co je oním „ideálním“ slovem. Tímto slovem je pro ně tzv. slovo trojrozměrné, které vyvstává při tzv. trojrozměrném myšlení: „Trojrozměrné myšlení v pojetí Linhartové vzniká ve vědomí čtenáře a pisatele, je-li v textu přítomna složka *metajazyková*, „metatextová“, která odráží fiktivnost textu a sama vystupuje jako jeho nefiktivní jádro: píše-li spisovatel o psaní svého textu, píše o realitě, kterou si můžeme potvrdit čtením, na rozdíl od fiktivního příběhu, jehož realitu si potvrdit nemůžeme. Jen v takovémto trojrozměrném myšlení mohou povstat ‚trojrozměrná‘ slova, celá řeč s magickou silou“ (Pražan – Sus, 1970a, s. 40). Při interpretaci tohoto „silného“ slova se bohužel neopírají o strukturu prozaických textů autorky, ale o neprozaický text – Doslov Věry Linhartové k Weinerově Hře doopravdy (1967). Z této reálné promluvy reálného subjektu (tj. Věry Linhartové) pak usuzují na charakter „ideálního“ (trojrozměrného) slova v prozaických promluvách vnitrotextových subjektů, což je postup značně problematický, nepřesný. Budeme-li se přidržovat pouze prozaických textů autorky, pak tímto „ideálním“ – mocným a silným – slovem je takové slovo, které zjevuje pojmenovanou skutečnost natolik intenzivně, jako by ji před zraky svých vnímatelů doslova zpřítomňovalo, tj. slovo, jež beze zbytku zrcadlí plnost subjektivní představy.

Této až magické síly slova, síly vyvolat v příjemci promluvy představu, jež by byla korelátem podavatelovy představy, se autorka snaží ve svých textech neustále dosahovat. Prostřednictvím promlouvajících subjektů proto v metařečových komentářích žádá od implikovaných vnímatelů, aby ji brali doslova, tj. aby následovali její představu, již vtělenou do slov:

„A ještě o jedno prosíme: abychom byli bráni doslova; protože by bylo příliš lehké povýšit slovo na symbol a ustrnout v něm. Mluvíme přímo, a přecházejíce symboly jako klenutými mosty, chceme být opět bráni doslova.“ (PkR, Povídka k obrazu, červen 1958; s. 59).

S obdobným požadavkem se obrací na implikované vnímatele i v Métově životě v obrysech (23. 7. 1960; P):

„Ale to opravdu nechci, aby mým slovům byl přikládán jiný smysl než ten, který opravdu mají. Bojím se toho a nepřeji si, abych byl brán jenom obrazně, v přeneseném významu [...] – a nepodkládejte mým slovům smysl obecnější. Není žádný. Zdržte se obdob a přesahů [...]“ (s. 297).

⁵ Grafické rozvržení výrazných mezer mezi slovy a vynechaná interpunkce je v citaci zachována v souladu s knižní editací textu.

Dodejme ještě, že (nejen) právě uvedené metařečové komentáře vnímáme jako jeden z prostředků, jimiž autorka nabízí jakési vodítko po své poetice, a usnadňuje tak svým čtenářům recepci svých děl, ačkoliv si je dobře vědoma toho, že čtenáři vždy přistupují k interpretaci textů s vlastní invencí:

„Nevěřím nikterak v nutnost toho, co má být řečeno: protože ani prášek se tak jako tak nezmění, bude-li řečeno toto místo onoho. A ať se čehokoliv dotknu řečí – za předpokladu, že mám současně mysl k předmětu soustředěnou a současně příhodné okolnosti na místě ji zachytit – může se stejně dobře cokoli stát významným odstavcem této mé nepřetržité řeči, třebaže jsem to nezamýšlel.“ (PkR, Ponaučení, přízpůsobení, setrvačnost, červenec 1961; s. 176–177).

V textech Věry Linhartové jsou vnitrotextové subjekty neustále svírány tíživým pocitem nevyjádřitelnosti. Každá forma slova a každá podoba promluvy totiž nutně představu omezí: nikdy ji nevyjádří v její úplnosti – jak ukážeme dále. Přesto, nebo možná právě proto, jsou „linhartovské“ promlouvající subjekty stále puzeny potřebou prolomit tuto slovní bariéru a plným spojením slov s představou získat nad slovy nadvládu – zbavit je „cizosti“. Věnujme proto nyní pozornost tomu, jakými prostředky je v textech Věry Linhartové naplňována tato snaha splynout ve slovech s představou.

Vyjděme z metajazykových promluv vnitrotextových podavatelů sdělení. Když promlouvající subjekt Vícehlasého rozptýlení (duben 1961; MNU) říká:

„Má-li mluvené slovo sledovat obrys naší bytosti, musí být stejně nevypočitatelné a proměnlivé, jako my sami.“ (s. 80–81),

dovídá tak vlastně dál obdobnou myšlenku, pronesenou promlouvajícím subjektem Protokolové výpovědi z Povídek o čemkoliv (říjen 1957 – únor 1958; PkR):

„Sdělují [slova; M. K.] nás v naší představě.“ (s. 11).

Promlouvající subjekt Vícehlasého rozptýlení tedy nabývá přesvědčení, že slova musí reflektovat takový obraz našeho vědomí, jaký máme v každém okamžiku realizace promluvy, chceme-li, aby sdělovala nás, tj. aby sledovala obrys naší bytosti. Texty Věry Linhartové tak upozorňují na to, že by se v časovém horizontu mělo proměňovat slovní naplnění našich promluv; i při opakovaném vyjadřování nějakých konkrétních představ proto není možné užívat tatáž slova. Představy se totiž (jak je patrné i z následující citace) stále mění a ani my – jakožto jedinci dorozumívající se a myslící prostřednictvím slov – nejsme stále stejní. Na tomto místě připomeňme, že ustrnulá pojmenování nejsou odrazu bezprostředních subjektivních představ schopna.

„A právě tak, jako o svém osudu ode dneška za měsíc mám jen zcela přibližnou představu, právě tak málo jistého mohu říci o možném ukončení své řeči. Kdybych chtěl dodržet přesně takovou představu, jakou o ní mám dnes, musel bych ji ještě dnes zaznamenat celou, anebo, což je stejně nemožné, musel bych za měsíc být též jako dnes [...]“ (MNU, Vícehlasé rozptýlení, duben 1961, s. 81).

Má-li promluva sledovat obrys lidské bytosti a proměňovat se spolu s ní, nabývá tím doslova ontologické hodnoty. Podívejme se nyní na to, co v této souvislosti říká promlouvající subjekt Povídky k obrazu (červen 1958; PkR):

„Ne nadarmo jsme se obávali slov: jsou bezmocná, pokud nám unikají; jakmile se jich zmocníme, jsou nejmocnější ze všech, jsou všemocná a umírá se na ně.“ (PkR; s. 82–83).

Pokusme se interpretovat tuto myšlenku. Slova, která zcela splynou s představou, jsou mocná. Toto již bylo řečeno také v jiných promluvách, jinými promlouvajícími subjekty, jak jsme ukázali výše. Jako nové se zde může jevit tvrzení, že získání nadvlády nad slovy, tj. splynutí ve slovech s představou, přináší smrt promlouvajícího subjektu. Domníváme se ovšem, že také tato myšlenka je implikována v jiných promluvách. Vzpomeňme si například na již citovaný úryvek z Vícehlasého rozptýlení, v němž promlouvající subjekt říká, že splynout s představou znamená zachytit v každém okamžiku promluvy momentální stav našeho vědomí; a podívejme se na obdobnou promluvu, kterou podává promlouvající subjekt (stylizovaný jako „autor“) Mětova života v obrysech (23. 7. 1960; P):

„(Prohlédnu-li si letmo, co jsem napsal, zjišťuji občas takové nesrovnalosti svých výpovědí, že jsem skoro nakloněn pochybovat, snese-li uvážlivý čtenář takovou snůšku protimluvů nebo ne [...]; ale celý postup je určován tím, že zaznamenávám, co si právě myslím, aniž bych se přitom ohlížel, co jsem prohlásil dřív, nebo co řeknu potom....)“ (s. 267).

Podavatelé Vícehlasého rozptýlení a Mětova života v obrysech zjevně odhalují implikovaným vnímatelům (implikovaným čtenářům) procesuální charakter promluvy. Také v ostatních prozaických textech Věry Linhartové jsou promlouvající subjekty motivovány snahou zachytit bezprostřední pohyb vlastní představy, a tím i přítomný okamžik sdělování. Autorka nejtěsněji naplnila tuto potřebu v druhé fázi své tvorby, jak ukážeme dále. Daniela Hodrová ve své studii věnované rozboru textu Co nejvíc šedé vystižně uvádí: „Promlouvající osoba je přímo posedlá úsilím zachytit přítomný okamžik promluvy, neustále se propadající do minulosti, v důsledku čehož se i každá přítomná podoba promlouvající osoby stává neustále minulou, neaktuální, a tedy už nepravdivou [...]“ (Hodrová, 1992, s. 307). Domníváme se, že právě tato snaha o zachycení přítomného okamžiku promluvy a s ním i okamžité představy promlouvajícího subjektu je klíčem k interpretaci výše uvedeného matařečového komentáře promlouvajícího subjektu Povídky k obrazu: zmocnit se slova znamená plně vystihnout obraz vlastního vědomí v každém okamžiku jeho proměny; ovšem přítomný okamžik promluvy se po svém vyslovení již stává minulým a subjekt snažící se zachytit každé nově přicházející „tady a teď“ se s promluvou neustále mění: umírá a nově se rodí, již pozměněn.

Potřeba vyjádřit nereprodukovatelné – představu v její „plné neurčitosti“ – má odezvu také ve způsobu, jakým Věra Linhartová nakládá s jazykovým materiálem. Jazyková stránka její poetiky, byť se v časovém horizontu proměňuje, jak nyní ukážeme, je v dokonalé harmonii se stránkou noetickou.

Podívejme se nejprve na proměny v promluvových postupech. Věra Linhartová v první fázi své prozaické produkce zavádí do svých promluv příběh. Využívá při tom komentářů, v nichž prostřednictvím vnitrotextových subjektů reflektuje sám proces jeho formování. Náznorněji tak demonstruje vtělování představy (představy o příběhu a o způsobu jeho ztvárnění) do slov. Daniela Hodrová při analýze textu Co nejvíc šedé vystihuje to, co by bylo možné zobecnit na všechny „linhartovské“ prózy s příběhem: „Příběhy a teze hledají slova a naopak slova hledají obrazy a příběhy, které by jejich smysl demonstrovaly“ (Hodrová, 1992, s. 310). Helena Kosková (1996) příběhu v textech Věry Linhartové přisuzuje dokonce dvojí filozoficko-noetickou funkci.

Příběh podle jejích slov jednak „zdůrazňuje, že i v životě poznáváme z osudu druhých lidí jen náhodné zlomky, ze kterých děláme metodou falešných generalizací závěry a soudy. [...] Za druhé: slouží k ilustraci, jako model situace, osvětlující úvahové pasáže“ (Kosková, 1996, s. 123). Věra Linhartová, uvažujíc o příběhu a způsobu jeho ztvárňování, užívá složitou syntax plnou odboček, vsuvek, poznámek: snaží se tak své představě dát volný průchod a zároveň ji takto obnaženou zpřístupnit implikovaným vnímatelům. Protikladu mezi asociativní vazbou promluv a logickosystémovou syntaxí větných celků si všímá již Radko Pytlík. Ve studii nazvané *Promluvy a hry Věry Linhartové* (1969) vysvětluje zmíněný rozdíl jako projev „distance mezi tvůrcem a materiálem, mezi tvůrčím subjektem a subjektem díla, jenž se pohybuje svobodně jen v mezním prostoru jazykového systému. Ve hře s materiálem nalézá tvůrčí subjekt něco, co ho přesahuje, co je mimo něj, co má vlastní nezávislou tvarovou potenci“ (Pytlík, 1969, s. 167). Domníváme se, že tento názor je sice zajímavý, ale ne přesný: autorka především v druhé fázi své tvorby prokazuje, že dokáže svým tvůrčím zásahem „prolomit“ hranice jazykového systému, jak ukážeme dále. Asociativní vazbu promluv, v „prvních“ textech Věry Linhartové realizovanou častými exkurzy a parentezemi, vnímáme jako odraz pohybu momentálních představ; zmíněnou logickosystémovou syntax větných celků si naopak vysvětlujeme – použijeme-li příměru B. Pražana a O. Suse (1970a, s. 38) – jako záměrnou autorčinu snahu o *k o n s t r u o v á n í* co nejpřesnější „stavby“ ze slov, do níž by představa vstoupila. Ostatně i sám promlouvající subjekt Protokolové výpovědi z Povídek o čemkoliv (říjen 1957 – únor 1958) o stavbě ze slov hovoří:

„[...] ale nemáme právo stavět jim [slovům; M. K.] stavbu chatrnou, nevstoupily [nevstoupila; M. K.] by do ní.“ (PkR, s. 11).

V druhém tvůrčím období volí Věra Linhartová jiné postupy. Ruší příběh a svou promluvu začíná záměrně „*d e s t r u o v á t*“, přesněji: konstruovat ji jako destruovanou. Tyto proměny ve zkratce vystihl Aleš Haman ve studii *Tvář za zrcadlem řeči* (2002). Věra Linhartová se, podle jeho slov, snaží „obrátit zrcadlo řeči naruby, nahlédnout za ně. Zpočátku volí cestu příběhu, který ztroskotává, a snaží se v jeho střepech najít onen skrytý rub. – Ale postupem času poznává, že spíše jen uvažuje o příběhu, než by ho obnažovala zevnitř. Poznává, že spíše jen odhaluje pouhou konstrukci, než aby nahlížela za její meze. A že právě tyto meze, tato relativní celistvost, vyňatá ze souvislostí, jsou překážkou k zpodobení oné živé tváře za zrcadlem. [...] Opouštějíc příběh jako produkt řeči, ocitá se autorka tvář v tvář řeči samé, dochází vědomí sféry, kde je vlastně doma: není to však sféra lexikální, ale spíše gramatická, morfologická a syntaktická [...]. A je to právě tato nespojitost, přerušovanost syntaktického ‚prostoru‘, lakunovitost v proudu slov, v řečišti řeči, kde se Linhartová přibližuje nejtěsněji tomu, oč usilovala ‚ztroskotáním příběhu‘. Mezi řečí a mlčením chce nalézt onu neznatelnou mezeru, jíž lze zhlédnout tvář za zrcadlem“ (Haman, 2002, s. 374, 375).

Zatímco tedy autorka ve svých „prvních“ textech pečlivě „promyšlí“ své promluvy, tj. konstruuje je tak, aby do nich obsahová náplň představ vstoupila, v promluvách svých „posledních“ textů se snaží uchopit vlastní představu dokonalým vyjádřením

její dynamiky, tedy již nejen pomocí častých exkurzů a parentezí. Při literárním sdělování se pohybem svých představ (nikoliv již představ o příběhu, ale obecněji: představ o sdělovaném) nechává vést. Tato zdánlivá promluвовá „pasivita“ vnitrotextových podavatelů sdělení však neznamena rezignaci. „Nová“ řeč je vědomá a záměrná stejně jako dřívější zdůrazňovaná konstruovanost promluvy:

„Nevím už, [interpunkci doplnila M. K.] kdy a jak počala moje nechuť k rozsáhlým, dobře promyšleným konstrukcím, jejichž konečným cílem bylo ukázat názorně nepředpojatelnost jakéhokoli dění. [...] Má dnešní řeč už není promyšlená, není názorně nepředpojatá: dotýká se s větší důvěrou uspořádání vskutku nepředpojatého. [...] Pozvolna plyne a dotýká se břehů. Je zajisté řečí umělou, ale její umělost je pokud možno co nejpřirozenější.“ (DD, Přehledné uspořádání, březen–červen 1965; s. 79).

Souhrnně je tedy možno říci, že původní konstrukční promluвовé postupy, uplatňované v „prvních“ textech Věry Linhartové, jsou v druhém tvůrčím období autorky vystřídány promluвовými postupy destruktivními. Na tomto místě pokládáme za důležité zdůraznit, že na fragmenty příběhu v „prvních“ autorčiných textech nenahlížíme jako na projev destruktivních promluвовých postupů, ba právě naopak. Ztvárňování příběhu totiž není konečným cílem autorky, ale pouze jedním z prostředků k zpodobení subjektivních představ v promluवách. Příběh tedy není rozbíjen, ale naopak: je do promluvy zaváděn, byť ve zlomcích.

Přesuňme nyní pozornost na jazykové prostředky, kterými se autorka – prostřednictvím vnitrotextových subjektů – snaží splynout ve slovech se subjektivní představou. Už promlouvající subjekt Protokolové výpovědi (říjen 1957 – únor 1958) poznává, že představa do slov nikdy nevstoupí celá: je vždy něčím víc než jen slova. Je tedy „plná“, ale také „neurčitá“, protože teprve slovy je v promluvě „zjasňována“, konkretizována, ale tím zároveň i zužována. Užijeme-li sebedokonalejšího slova, představu přesto omezíme; dopouštíme se na ní, jak sám říká, „zrady“. Věra Linhartová se usilovně brání „prázdným“ zautomatizovaným slovům, tj. slovům „slovitým“, a výrazové stránce svých promluvy proto věnuje mimořádnou pozornost. Už Helena Kosková uvádí, že texty Věry Linhartové „je nutno číst a dešifrovat jako poezii, každé slovo, každá věta je důležitou součástí formální struktury, působí nejen svou stránkou obsahovou, ale také rytmem, tvarem, zvukovou podobou. Nepřijímá však pro poezii obvyklá estetická měřítka – jejím cílem není krása řeči, ale její přesnost a neobvyklost“ (Kosková, 1996, s. 120).

Odlišnost promluвовých postupů v první a druhé fázi prozaické tvorby Věry Linhartové s sebou nese i jiný způsob využívání jazykového materiálu. Zastavme se nejprve u „prvních“ autorčiných textů.

Zmiňovali jsme již, že určujícím rysem (promluвовým postupem) textů prvního období je jejich zviditelňovaná konstruovanost – realizovaná komentovaným zaváděním příběhů do promluvy, ale také úsilím o vytvoření „stavby“ ze slov, do které by obsahová náplň představ vstoupila neporušená. Autorčino hledání takové formy slova, která by byla věrným otiskem momentální subjektivní představy, je vlastně neustálým průzkumem, co všechno s sebou slovo nese, jak plně slova dokáží vyjádřit představu, nakolik těsně jsou hranice jazykového systému.

Když autorka nemůže v promluvách vnitrotextových subjektů vystačit s „běžnými“ slovy – protože jejich výrazová stránka příliš zužuje subjektivní představu – vytváří si slova vlastní, výstižnější. Ze slovotvorných postupů využívá nejčastěji derivaci: ke slovním kořenům připojuje předpony či přípony, které však se základem daného slova nebývají obvykle spojovány. Z četných příkladů uveďme alespoň některé: *odhlédavý život* (MNU, Račí kánon na běsovské téma; s. 60) či *obmyslíme se* (PkR, Rekviem za W. A. Mozarta; s. 112). Věra Linhartová uplatňuje také další slovotvorný postup – skládání. Tvoří zcela osobité složeniny, které často doplňuje o výklad jejich smyslu, například: *všehoschopnost*, to jest schopnost dosáhnout všeho a jakýmkoliv prostředky (PkR, Pan Lancelot neboli Východ z nouze; s. 143), *odevždycky* (MNU, Račí kánon na běsovské téma; s. 63) nebo *rovnomocně* (ibid.; s. 73). Nebrání se ani přesahům do cizích jazyků, především do francouzštiny nebo do němčiny, jako by si tak chtěla ověřit nosnost slov jiných jazykových systémů.

K odkrývání subjektivní náplně momentálních představ využívá autorka četných komentářů, v nichž pomyslným čtenářům zdůvodňuje výběr právě užitých slov:

„Když tedy představení skončilo a v sále povstalo světlo (říkám povstalo – protože mi ten pozvolný přechod ze tmy k osvětlení, jak ho provádějí v kinech důmyslně pomocí reostatů, připomíná pokaždé pohyb, kterým se rozvírá vějíř; – to ovšem nevysvětluje použití právě toho výrazu, ale přesto se mi ta souvislost zdá být přesvědčivá;) – když tedy rozsvítili [...]“ (PkR, Pan Lancelot neboli Východ z nouze, duben–květen 1960; s. 138).

Věra Linhartová se však nezaměřuje jen na to, jaký výraz v promluvě užije; formální stránka slova se stává také východiskem jejich teoretických úvah a zkoumání. Promlouvající subjekty jejich próz se pozastavují nad hláskovým složením slov, ale také nad právě proneseným, běžně užívaným výrazem, zkoumajíce míru „přesnosti“ takového slova či slovní vazby. Někdy naopak užitým výrazům přisuzují takový význam, který není obvykle dané formě slova či slovního spojení připisován. Kdybychom chtěli zkoumat přesnost těchto výkladů z lingvistického hlediska, museli bychom opakovat. V této souvislosti se nabízí otázka, zda tyto „chyby“ jsou úmyslné či nikoliv. Povšimneme-li si také etymologických výkladů, které vnitrotextové subjekty připojují k některým výrazům, zjišťujeme, že ani v nich neusilují o lingvisticky přesný komentář. Jak tedy můžeme rozumět těmto „nepřesnostem“ v poetice, která zdůrazňuje především „přesnost“ promluvy? Podle našeho názoru se autorka ani v těchto případech neprotiví noetickému aspektu své poetiky. Promlouvající subjekty jejich próz pocítují, že konvencemi stanovená slovní zásoba je „svazuje“. Jsou si vědomy toho, že slova mohou vyvolávat představu, která původní (tj. podavatelovu) představu zavádějí dál, jinam, než měl promlouvající subjekt v úmyslu. Doložme tyto domněnky také následujícím komentářem:

„Zaplétáme se stále: jakmile jsme svůj předmět [rozumějme: to, co chceme sdělit, tedy představu; M. K.] jednou spojili se slovem, přicházejí nám hlediska a termíny, obvykle se slovem vázané, v celých houfech. Tak se nám vymstí každé vyslovení: zavádí nás.“ (PkR, Promluva rozlišení, červenec–srpen 1958; s. 89).

Zmíněné lingvistické „nepřesnosti“ proto vnímáme jako další projev snahy o vtiskávání představ do slov; jako určitou obdobu neologismů. Již existující forma slova je naplño-

vána vlastním, individuálním významem, navzdory zažitým, konvencemi stanoveným významům – významům, které se příjemci sdělení při vnímání těchto slov automaticky vybavují. Aby taková slova byla pro vnímatele srozumitelná, tj. aby porozuměl jejich novému, „vtělenému“, významu, jsou doplňována o vysvětlující komentáře.

V druhém období prozaické tvorby Věry Linhartové se novým prvkem (novým promluvovým postupem) stává, jak jsme již zmiňovali, „destruování“ promluvy. Nelze ovšem říci, že by se autorka dosavadních pokusů o konstruování co nejpřesnější „stavby“ ze slov vzdávala úplně. Rysy konstruovanosti jsou v druhém tvůrčím období také patrné, ale v daleko menší míře. Definitivně je z promluv odstraněn pouze příběh. Na straně autorky jde pochopitelně vždy o konstruování literární promluvy. Na tomto místě proto připomínáme, že rozdíl mezi oběma tvůrčími obdobími Věry Linhartové spočívá především v tom, že v „prvních“ textech je konstrukční aspekt promluv záměrně a častokrát zviditelňován – komentován, zatímco v „posledních“ textech těchto komentářů výrazně ubývá a literární promluvy nadto začínají být konstruovány jako destruované, neboť se autorka nechává vést dynamikou vlastních představ.

Na rozrušování formální stránky promluv v textech Věry Linhartové upozorňují už Bronislav Pražan a Oleg Sus: ve společné studii věnované proměnám kontextu a významotvorného principu v próze Věry Linhartové (1970b) zmiňují, že „Linhartová se snaží vytvořit jazykovými prostředky ony *průniky* v řeči, ony mezery, které dovolují nahlížet na tzv. představu ‚v plné její síle a neurčitosti‘. ‚Otevírá‘ zvukový, lexikální, syntaktický i kontextový plán vůči své představě, rozrušuje výrazový plán textu“ (Pražan – Sus, 1970b, s. 77).

Zaměříme se detailněji na jazykové prostředky, kterými je plán výrazu narušován. Nejprizmatičtější je v tomto ohledu próza *Dům daleko* (říjen 1963 – březen 1964; DD), proto budeme uvádět příklady převážně z tohoto textu.

V rovině morfologické i lexikální jsou nápadné především takové postupy, při nichž dochází k rozkládání slov na nižší jednotky (morfémy nebo slabiky) a k následnému skládání těchto složek do nových konfigurací. Nezřídka jsou tyto postupy motivovány fonetickým účinkem, takže sémantická spojitost takto vzniklých formací ustupuje do pozadí:

„Ra dost ně. Raději nedosti něžně. Raněný do kosti.“ (DD, *Dům daleko*; s. 17).

Zaregistrovat přitom můžeme různé variace těchto postupů. Například mohou být dva samostatné, autosémantické lexémy spojeny v jediný shluk hlásek, jehož fonetická podoba je posléze východiskem pro vznik (zhmotnění) jiného lexému:

„Sový rej, sovýrej, svírej.“ (ibid.; s. 24),

nebo jsou zvolená a již uvedená slova pomyslně rozdělena na jednotlivé slabiky a ty jsou poté zkombinovány tak, aby vytvořily slova jiná:

„Pleť s perletí. Nepleť per s letí.“ (ibid.; s. 13).

„Uvolňování“ jazykových jednotek z původní konstrukce (z užitého slova či skupiny slov) a jejich následné zapojování do jiné formace je uplatňováno také na úrovni fonémů:

„Činím ničím.“ (ibid.),

ale i celých lexémů. V novém uskupení je obměněno pořadí těchto slov (i kvantita jejich samohlásek):

„Zda za ni, zeptám se, za zdá ní.“ (ibid.).

Při takovýchto kombinačních postupech někdy dochází až ke slovním deformacím: sled hlásek v nově utvořeném výrazu není v českém jazyce spojován s žádnou označovanou skutečností, s žádným referentem. Jako příklad uveďme např. *spásmění* (DD, *Dům daleko*; s. 14), *zoufalická líbeznaděj* (ibid.; s. 24) nebo *jízvatební sezazdání* (ibid.; s. 24). Pro tento způsob vytváření neologismů se nabízí možné vysvětlení: fonetické složení těchto novotvarů vyvolává představu jiného slova, tedy slova, které má v českém jazyce nějaký již stanovený význam. Domníváme se, že vyvolávání těchto (zvukových) asociací (v „posledních“ textech Věry Linhartové) je účelné: autorka se těmito postupy dotýká svých noetických cílů. Stanovené formy slov nemají svůj konvencemi přisouzený význam. Je proto na čtenářích, aby pronikli ke své individuální představě a význam těmto výrazům sami přidělili. V „posledních“ textech již tedy Věra Linhartová nevede své pomyslné vnímatele za ruku, nepodsouvá jim – prostřednictvím komentářů – svou subjektivní představu, ale implicitně řídí směr jejich vlastních představ: výrazový plán textů uzpůsobuje tak, aby jím bylo možné proniknout do prostoru „za slova“, k individuální představě každého vnímatele.

K „pronikání“ do prostoru za slova užívá Věra Linhartová ještě jiný zajímavý prostředek – rozrušování sémantického plánu i větné a nadvětné syntaxe. V promluvách vnitrotextových promlouvajících subjektů ubývají odkazovací či opakovací konektory i spojovací prostředky, vytrácí se sémantická spojitost mezi odstavci – a ty tak vystupují jako „svět“ sám pro sebe. V textu *Meziprůzkum* nejbližší uplynulého (srpen–prosinec 1962) jsou některé odstavce dokonce nahrazeny „prázdnými místy“, tj. poznámkami, jež informují o vyškrtnutí původně zamýšlených pasáží. V následujícím textu, tj. v *Pikareskním průmětu na pozadí* (prosinec 1962 – duben 1963; MNU), začínají tematickou soudržnost odstavců narušovat sémanticky i syntakticky osamostatněné věty. V textech s pozdějším vrozením pak těchto izolovaných vět začíná přibývat. V „destrukčních“ promluvových postupech zachází Věra Linhartová ještě dál: v prozaickém souboru *Dům daleko* (1968) se objevují vedle sémanticky i syntakticky osamocených vět také větné fragmenty, „opuštěná“ slova nebo jen jejich části. Autorka v těchto textech také víc než v první fázi své tvorby překvapuje inkompatibilitou slovních spojení nebo až novátorskou kolokabilitou užitých výrazů. Pomáhá si rovněž grafickými prostředky, když interpunkci v textu *Dům daleko* nahrazuje výraznými mezerami. Xavier Galmiche k tomuto rysu autorčiny poetiky poznamenává, že „účinek ‚trhlin‘ není jenom vizuální, zahrnují také svět sluchový, neboť na stránce představují ekvivalent ticha (jako v divadle) či spíše vzdechů (jako v hudbě)“ (Galmiche, 2003–2004, s. 222). Celková kompozice těchto textů, zejména próz ze souboru *Dům daleko* (1968), je plně podřízena všudypřítomné snaze zachytit představu v jejím pohybu. Zatímco v prvním období tvorby byla tato potřeba naplňována častými odbočkami a vsuvkami, v druhé fázi tvorby je tentýž záměr realizován jinak: gramaticky deformovaná souvětí, neúplně věty nebo jen jejich útržky, zlomky úvah, střípky domnělých

dialogů, fantazijní obrazy, fonetické asociace, to všechno se v promluvách slévá a vystupuje v nich náhle, překvapivě, jako v proudu našeho vědomí.

Jazyková stránka textů první a druhé fáze české prozaické produkce Věry Linhartové se proměňuje, ale noetický princip zůstává beze změn: scelujícím prvkem všech textů je všudypřítomná potřeba poznat a vyjádřit subjektivní představu, projevit ji ve slovech. Autorka proto hledá různé možnosti, jak svého komunikačního záměru dosáhnout. Poznává však, že k úplnému vystihnutí představy nevedou žádné promluvvé postupy ani sebedokonalejší slova. Jestliže snad měly promlouvající subjekty jejích „prvních“ textů naději, že promluvvovou bariéru prolomí, v Přehledném uspořádání (březen–červen 1965; DD) už tento zázrak očekáván není:

„Zdá se mi, že už také nečekám od řeči zvláštních výhod, tím méně úplného vyslovení. Spokojuji se s méně hlučnými radostmi.“ (s. 80).

Zkusme se zamyslet nad tím, proč ani asociativně vedené, syntakticky i sémanticky rozbíjené promluvy, které se snaží být věrným otiskem dynamiky představ, nevedou v poetice Věry Linhartové k očekávanému záměru, tj. k úplnému vyslovení, k sebevyjádření. Rozrušováním syntaktického či sémantického plánu promluv dochází k izolovanosti výrazu. Osamostatněný (dekontextualizovaný) výraz snad může dosáhnout oné všemocné „plné neurčitosti“ představy: při svém vyřčení nabízí všechny potenciální významy, konotace, lexikálněsémantické vztahy i všechny eventuální syntaktické vazby. Takový výraz ale ztrácí svou jednoznačnost, za takovým výrazem nevystupuje neopakovatelnost měnícího se subjektu, takový výraz „nesdělujeme nás v naší představě“.

Připomeneme-li si na závěr slova promlouvajícího subjektu z Povídky k obrazu (červen 1958; PkR):

„Ne nadarmo jsme se obávali slov: jsou bezmocná, pokud nám unikají; jakmile se jich zmocníme, jsou nejmocnější ze všech, jsou všemocná a umírá se na ně.“ (s. 82–83),

zdá se nám, jako by texty druhé tvůrčí fáze Věry Linhartové vyjevovaly dosah těchto slov (pronesených v první fázi autorčiny prozaické produkce): promlouvající subjekty v „posledních“ textech splynuly ve slovech s plností představ – vyjmutím slov z kontextu vytvořily slova „všemocná“, slova „plná“ potenciálních významů a souvztažností. Taková slova ovšem nezrcadlí momentální subjektivní představu. V takových slovech (a v takto vedených promluvách) tedy subjekt „umírá“.

Slova tedy promlouvající subjekt „zrazují“: ať již proto, že zapojením do kontextu nejsou schopna vyjádřit subjektivní představu v její úplnosti, nebo proto, že daná forma slova svým vyjmutím z kontextu vystihuje veškeré své potenciální významy v jediném okamžiku svého vyřčení, takže nevyjadřuje jedinečnost momentální představy, ojedinělost měnícího se subjektu. Přesto se linhartovský promlouvající subjekt i v posledním textu autorčiny české prozaické produkce ze 60. let, v Přehledném uspořádání (březen–červen 1965; DD), nadále touží své představě alespoň přiblížit, tj. pokoušet se vnášet do slov sebe – vážit svá slova vzhledem ke své představě:

„Dříve než znovu vykročím, shledávám, co vlastně zbylo: slova, která je nutno ustavičně vážit, třebaže jsou k nám stejně bezmocná.“ (s. 80).

PRAMENY

- LINHARTOVÁ, V. (1964): *Prostor k rozlišení*. Praha: Mladá fronta.
LINHARTOVÁ, V. (1993): *Meziprůzkum nejbliž uplynulého; Přestořeč*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta.
LINHARTOVÁ, V. (1998): *Rozprava o zdviži*. 2. vyd. Praha: Hynek.
LINHARTOVÁ, V. (1996): *Dům daleko*. 2. vyd. Praha: Trigon.

LITERATURA

- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
GALMICHE, X. (2003–2004): Hledání původního „objektu“ v „mezerovitých“ textech Věry Linhartové. *Literární archiv*, 35–36, s. 219–229.
HAMAN, A. (2002): Tvář za zrcadlem řeči (Věra Linhartová). In: A. Haman, *Východiska a výhledy*. Praha: Torst, s. 372–377.
HODROVÁ, D. (1992): Věra Linhartová: Meziprůzkum nejbliž uplynulého (1964). In: *Česká literatura 1945–1970: Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 304–312.
KOSKOVÁ, H. (1996): Průzkum Prostoru k rozlišení. In: H. Kosková, *Hledání ztracené generace*. 2. vyd. Jinočany: H&H, s. 118–128.
PRAŽAN, B. – SUS, O. (1970a): Teorie slova jakožto energetického pole v díle Věry Linhartové. *Estetika*, 7, s. 27–48.
PRAŽAN, B. – SUS, O. (1970b): Proměny kontextu a významotvorného principu v próze Věry Linhartové. *Česká literatura*, 18, s. 60–80.
PYTLÍK, R. (1969): Promluvy a hry Věry Linhartové. *Česká literatura*, 17, s. 159–178.

Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
<Krivancova.Michaela@seznam.cz>